

Затверджую:
проректор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова
Г. М. Торбін
"10" 03 2021 року

ВИСНОВОК

засідання структурного підрозділу
кафедри богослов'я та релігієзнавства
факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (Витяг з протоколу № 13 від 10 березня 2021 р.),
призначеного рішенням засідання вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова (Витяг з протоколу № 8 від 25 лютого 2021 р.)
для проведення попередньої експертизи дисертації
**Марюхно Наталії Миколаївни «Соціально-політичний аспект богословських
ідей Івана Проханова»,**
поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 041 богослов'я

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.

1. ПРИСУТНІ: Викладачі: завідувач кафедри д. філос. н., проф. Бондаренко В.Д. (головуючий на засіданні кафедри), д. філос. н., проф. Чорноморець Ю.П., д. філос. н., проф. Остащук І.Б., д. філос. н., доц. Соловій Р.П., д.філос.н., доц. Мокієнко М.М., д.філос.н., доц. Санніков С.В., к. філос. н., доц. Котлярова Т. О., к. філос. н., доц. Басаурі Зюзіна А.М., к.філос.н., доц. Брильов Д. В., к.філос.н., доц. Корнійчук Ю.Ю., старший викладач Целковський Г.А., старший викладач Василенко В.С., к.філос.н. Тимченко С.Б.
Докторанти: к. філос. н., доц. Кислий А. О., к.культурології Морозова Д.С.
Секретар: Висоцька Т.М.

2. СЛУХАЛИ: Висновок рецензентів доктора філософських наук, доцента Саннікова Сергія Вікторовича, доктора філософських наук Соловія Романа Павловича про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації **Марюхно Наталії Миколаївни** на тему **«Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова»**, призначених рішенням засідання

вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова від 25 лютого 2021 р. (Витяг з протоколу № 8) для проведення попередньої експертизи дисертації, поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 041 Богослов'я.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 01 грудня 2017 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження “Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні”, виконання якого здійснювалось у 2017–2019 роках за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

2.1. Дисертантка Марюхно Наталія Миколаївна:

Повідомила про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Актуальність дослідження. Український протестантизм на сьогодні перебуває у пошуку шляхів для оновлення власної ідентичності, намагається віднайти ефективні моделі місіонерської діяльності в умовах світоглядних викликів доби постмодерну, створити відповідні біблійному світогляду моделі відносин із державою і суспільством. За цих умов українське протестантське богослов'я звертає увагу на досвід основоположників традиції, яка близько 150 років була спільною для України та Росії. Серед цих основоположників особливе місце належить Іванові Проханову. Він не лише запропонував особливу ідентичність, яка була найбільш вдалою в історії українського і російського протестантизму, починаючи з 1930-х років, але й за десятиліття власного служіння створив моделі соціально-політичної активності протестантів, обґрунтування критики православ'я, парадигми місійної та соціальної діяльності. Критичний аналіз та наукове осмислення соціально-політичних богословських ідей Івана Проханова може бути джерелом оновлення теорій і практичної діяльності українського протестантизму.

Іван Проханов походив із середовища домодерної культури молокан, був одним із представників руху за модернізацію вітчизняного протестантизму в дусі ідеалів англійського руху святості, мав світогляд, що у більшості елементів схожий із світоглядом сучасних українських протестантів. При цьому Іван Проханов сміливо створював проекти розширення діяльності протестантських громад щодо преображення всього суспільства – від місцевих громад до цілого людства. Окремі його ідеї випередили соціальне вчення папи Івана ХХІІІ та інших теоретиків цілісного гуманізму, трансформації розвитку цілого людства, побудови

соціуму любові. Також в умовах нових штучних обмежень щодо релігії може бути використаним досвід Івана Проханова із розбудови протестантських спільнот. Особливо можуть бути корисними теорії побудови альтернативних соціальних зв'язків та соціально-економічних спільнот в умовах агресивного щодо релігії суспільства.

Метою дослідження є критичний аналіз соціально-політичних ідей богослов'я Проханова та особливостей його проектів духовного реформування релігійно-церковного життя.

Основними науковими результатами дисертаційної праці є такі.

У дисертаційній роботі вперше в українському богослов'ї здійснено комплексний аналіз соціально-політичного богослов'я Івана Проханова. Відповідно до поставленої мети й завдань дослідження, обґрунтовано і сформульовано низку узагальнень та висновків.

Майбутній лідер євангельського руху народився у 1869 році у м. Владикавказі в сім'ї молокан. Його батько та мати були віруючими. З самого дитинства Проханов переймався долею бідних людей, відчував непереборне бажання допомагати нужденним. Він розумів цінність людського життя і жадав приводити людей до Христа, бо тільки в ньому людина могла знайти душевний спокій. Разом з родиною відвідував церкву та приймав участь у служінні. У 1886 році Проханов прийняв Христа, а через два роки вступив до Технологічного інституту в Санкт-Петербурзі. Згодом отримав освіту інженера, але через переслідування був змушений на деякий час виїхати закордон. В Європі декілька років Проханов вивчав богослов'я та відвідував лекції відомих на той час богословів. Повернувшись в Росію, розпочав активну духовну роботу серед невіруючих. Результатом його роботи стало написання великої кількості християнських пісень, віршів, статей, програм, проектів, проповідей та ін. Все своє життя лідер євангельського руху присвятив втіленню своїх богословських ідей у різних сферах життєдіяльності, особливо переймався спасінням людей та захистом їх прав.

Але, варто зазначити, що до покаяння та хрещення по вірі Проханов намагався відшукати істину та ціль життя. Він почав вивчати філософів-песимістів – Шопенгауера, Гартмана та інших в надії віднайти відповіді на життєві запитання. Натомість, даний пошук призвів його до душевних страждань та повного розчарування. Юний Проханов пережив песимістичність своїх міркувань та думок, які майже не позбавили його життя. Але саме у Слові Божому він знайшов відповіді на свої запитання та зрозумів сенс свого життя та життя інших людей, який полягає у присвяченні свого життя Богові, бо саме він є джерелом існування людини: «І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею» (Буття 2:7). Поставивши перед собою певні життєві цілі, проповідник вирішив слідувати за Христом та звіщати Євангеліє різним народам. Тому спасіння кожної людини як окремої особистості, її духовне відродження, оновлення є одним із пріоритетних питань в богослов'ї Проханова. Богослов розумів гріховну природу людини та бачив корінь всіх проблем держави, які полягають у відсутності духовності та неприйнятті Ісуса Христа як Спасителя всього світу.

Саме глибока віра Проханова та його розуміння Євангелія стали його дороговказом та міцною основою проповідницької діяльності. Його проповіді кардинально змінювали життя людей, відкривали істину та основне призначення життя людини. Тільки віра змінює людину внутрішньо та зовнішньо та дає можливість кожному прожити праведне життя, виконуючи заповіді та настанови Господні. При покайнанні людина отримує Духа Святого, а отже підсвідомо, незалежно від зовнішніх факторів, починає змінюватись зсередини. Людина набуває нових якостей, її звички та повсякденне життя зазнають змін. Відбувається переоцінка цінностей всіх сфер життя. Про такі зміни в житті людини богослов написав у своїй програмній статті «Нове чи Євангельське життя». Дана стаття була надрукована у першому номері періодичного журналу «Християнин» у 1925 році, який призначався для тих, хто шукає істину і любить Господа. Журнал видавався під керівництвом Проханова та об'єднував навколо себе віруючих різних напрямлень. В основі видання даного журналу був закладений принцип християнства – заклик до благочестивого життя. На основі аналізу даної програмної статті ми коротко висвітлимо позицію Проханова щодо особистості, життя якої повинно бути благочестивим та праведним у Господі. І перше, на що звертає увагу богослов, стосується внутрішнього стану людини, який характеризується зневірою та душевними стражданнями. Такий стан людини він називає песимізмом і наголошує на тому, що багато віруючих християн є песимістами. Саме він робить людину слабкою та схильною до необдуманих вчинків. Такі люди дивляться на майбутнє наче крізь чорні окуляри, а їх серце переповнює печаль. Оптимізм же, навпаки, вказує дорогу з тьми до світла і робить людину сильнішою та спроможною подолати все зло цього світу. Оптимізму людині здатна надати віра в нашого Господа Ісуса Христа, бо вчення Ісуса є чистий оптимізм. На його думку, саме песимізм позбавляє людину можливості адекватно мислити та віддаляється від Бога. Слід зазначити, що особистість богослов розглядав з точки зору Слова Божого у всіх її життєвих аспектах. Починаючи з гріхопадіння Адама і Єви, людина стала рабом гріха та похоті. Бог створив людину особистістю, надавши певної індивідуальності, неповторності, унікальності. Головне – дав право вибору, свободу дій. Але людина дотепер не вміє користуватись даною благодаттю Божою. Мінливість цього світу, лукавство людей, пагубні звички, жадібність, злість, обман, ненависть, вбивство, ворожіння та ідолослужіння заповнили розум людини й віддалили її від Творця. Диявол постійно претендує на душу людини, його мета зрозуміла – завдати душевного болю, ввести в оману, погубити та вбити. Людям споконвіку було важко протистояти гріху, але свідомо ж людина прагне свого Творця, але зрозуміти та прийняти істину можуть, на жаль, не всі. Людина намагається висунути безліч протиріч та помилкових суджень, розглядаючи духовні питання поверхнево. Проханов бере на себе сміливість вказати філософам та моралістам світу на їх небажання розібратись в істинному сенсі християнства, адже вони проповідують просту мораль, яка полягає в тому, що людина повинна досягти моральності шляхом «виправлення», шляхом посилення своєї волі, самовдосконаленням та праведністю. Також Проханов вказує на те, що до них

приєднались керівники світових історичних церков, які, захопившись мудрістю, пропустили просту істину Христа, зовсім забули вчення про духовне відродження та проповідують те саме «виправлення» як спосіб вирішення корінного питання духовного життя людини. Богослов зазначає, що Євангельське християнство несе в світ велике вчення Євангелія про повне та постійне оновлення людського життя і в цьому, на його думку, велика сила Євангельського руху. Він переймався духовним станом народу, вказуючи на необхідність повернення до першоапостольського вчення. Проповідь Слова Божого розкриває істину, а духовне відродження людини веде до нового євангельського життя, яке є протиположним гріховному зі всіма його пороками. Тому, на думку богослова, нове життя повинно бути розумним. Життя стає розумним з того часу, відколи людина за допомогою Євангелія починає розуміти сенс свого життя. А це означає, що людина повинна жити для Бога, який є джерелом життя. Тоді розумне життя будується не на матеріальній основі, а на духовній. Головним же пріоритетом є турбота про душу. Далі, богослов виділяє досить важливу якість нового життя, яке повинно бути тверезим. Бо нерідко старе життя людини нерідко буває сповнене різного роду засобів, що одурманюють розум. Наслідки вживання таких засобів призводять до божевільних вчинків, злочинів, а також розпаду сімей. Але, як зауважує, богослов, якщо життя людини розумне, то вона відчуває певну відразу до алкоголю та різного роду одурманюючих засобів. Тверезий спосіб життя та світлий стан духу християнина сприяє підвищенню його працездатності. Християни є прикладом спокійного та мирного життя, сповненого любові. Якщо людина духовно здорова та сповнена Духа Святого, вона не буде вживати вино або інші спиртні напої, бо Дух Святий спонукає до вчинків святості. Також нове життя повинно бути чистим, адже старе життя переповнене гріхом. Думки людини, її почуття, серце та розум підконтрольні гріху. Але в момент оновлення кров Ісуса Христа очищає людину від усяких гріхів та вад. Разом з очищенням думок, почуттів, розуму та серця людини, відбувається очищення її слів, звичок та занять. Зміни внутрішні призводять до змін зовнішніх. Починає простежуватись охайність в одязі, оселі та повсякденному житті. Богослов стверджує, що людина, яка живе в гріху, не може бути щасливою та радісною. Натомість нове життя веде до кінцевої цілі життя, а Євангеліє наповнює серце істинною радістю та щастям. Віруючі люди дивляться в майбутнє, в якому свою надію покладають на Бога, який є їх Спасителем та Вчителем. Також ознакою нового життя є святість. З моменту отримання нового життя людина встає на шлях боротьби з гріхом, йдучи шляхом освячення. Віруюча людина може прагнути до своєї власної святості та святості Небесного Батька. При такому ідеалі будь-який гріх на землі втрачає для людини принадність. Наступна ознака є близькою до попередньої, адже нове життя має наближуватись до досконалості. Ідеалом досконалості є Христос і саме ми, як його учні, брати та сестри, маємо у всьому наслідувати свого Господа (Мт. 5:48). Останньою характерною ознакою нового життя, на думку богослова, є життя прекрасне. Долаючи гріх, людина змінюється та вдосконалюється, стаючи прекрасною всередині та ззовні. Зрештою, наступає духовна гармонія,

яка вдосконалює духовний світ таких людей. Надихаючись Євангельською істиною, люди будуть відрізнятися красою від тих, хто живе гріховним життям. Виходячи з того, що Проханов захоплювався красою та величчю природи, мав досить розвинене почуття смаку та був чудовим поетом і письменником, така ознака нового життя є досить важливою. Саме віруючі християни – оптимісти здатні своїм життєвим прикладом показати життя в Ісусі Христі. Таким чином, ми коротко розглянули погляд Проханова на особистість. Богослов був переконаний в тому, що для людини її духовне відродження та прийняття Ісуса Христа як Спасителя є початком нового євангельського життя, яке буде змінюватися разом з людиною. Такі зміни людини будуть впливати на її суспільне життя та на інші сфери життєдіяльності. Тому кожна людина має піклуватися про своє духовне життя, шукаючи істину в Ісусі Христі.

Реформаційний рух, який очолив Проханов, прокотився по всій Росії і, навіть, вийшов за її межі. Хвиля релігійних Реформацій найбільш потужно підіймалась на тлі великих громадських потрясінь. Описані у статті основні причини виникнення та зародження євангельського руху свідчать про неминучість змін, що чекали на суспільство. Однозначно можна стверджувати, що євангельський рух вплинув на всі сфери життя народу тогочасного періоду. Проханова по праву можна вважати реформатором і саме з ним пов'язувати основні зміни у релігійному житті суспільства. Його основні релігійно-богословські ідеї мали практичне втілення та на деякий час періодично послаблювали тиск самодержавної влади. Завдяки його багатьом дієвим крокам на певний час відродилось релігійне та духовне життя російського народу, друкувалась духовна література, розвивалась освітня, політична, проповідницька, місіонерська, видавнича діяльність та інші. Незважаючи на те, що через відомі причини Проханову не вдалося довершити свій грандіозний реформаторський проект, звернення до його богословської спадщини дає можливість не лише черпати з неї цінну інформацію для розбудови сучасної української держави на християнських засадах, але й подає нам повчальний приклад того, як задля проведення у життя євангелічних принципів він використовував усі свої природні обдарування, – богослова, проповідника, поета, письменника і перекладача, правозахисника, релігійного і громадського діяча, реформатора-євангеліста. Його досвід богослова-практика може прислужитися для надання виразно практичної спрямованості українському богослов'ю, яке впевнено стало на шлях реформування і розвитку.

Справа Івана Проханова у його боротьбі з московсько-візантійським цезаропапізмом не втрачає своєї актуальності і в наш час, що доводить реальний стан взаєностосунків РПЦ та Кремля. Він був глибоко переконаний, що найбільш дієвою протиотрутою проти візантійсько-московського цезаропапізму може бути лише активна проповідь Євангелія, – проведення «доброї духовної революції» в Росії. І вірив, що ця держава може виконати винятково велику роль у світовій історії, щоправда за «єдиної передумови» – коли прийме Христа і Його Євангеліє як основу життя і відновить апостольське християнство.

Євангельська діяльність Івана Проханова припала на період, коли обер-прокурором Синоду був Константин Побєдоносцев – людина дуже близька

протягом кількох десятиліть до правлячої династії Романових, лідер реакційного спротиву будь-яким змінам, символ крайньої реакції останніх десятиліть російської самодержавності, ідеолог контрреформ Олександра III, високий чиновник, відповідальний за утиски релігійних конфесій та національних меншин, а також ліберальної інтелігенції. Тому прагнення Проханова внести у релігійне життя силу євангельського оновлення, до якого церква покликана, зустрічалося зі стіною, вибудованою ефемерною кабінетною ідеєю єднання царя і російського народу на основі православної віри, а все інше, зокрема і протестантизм та католицизм, сприймалося як небезпечні впливи ліберального Заходу.

Не відкидаючи і правового вирішення надання Православній церкві свободи від державної інституції, Проханов зі своїми одновірцями вітав декрет більшовицько-комуністичної влади про відокремлення церкви від держави. Але вважав це лише передумовою на шляху до справжньої, духовної її свободи. І цей шлях – тривала і наполеглива проповідь Євангелія задля духовного пробудження російського народу. Й те, що його проект духовного відродження російського православ'я через різні причини не був реалізований у цілому, не тільки не позбавляє актуальності проханівського соціально-політичного богослов'я, але й надає йому особливої значущості в посткомуністичній Росії, а також і в незалежній Україні, де вплив Московського патріархату на релігійну свідомість населення залишається ще досить вагомим.

Початок ХХ століття для протестантів ознаменувався значними зрушеннями у питанні легалізації їх прав на свободу віросповідання та сприяв закріпленню їх правового статусу. З прийняттям царського Указу «Про посилення засад віротерпимості» від 17 квітня 1905 року серед російських протестантів розпочалась активна релігійна діяльність в багатьох сферах. Зокрема, лідер російсько - євангельського руху Проханов приймав активну участь у громадсько-політичному житті російського народу, що було пов'язано з його діяльністю щодо захисту прав віруючих, які в переважній більшості випадків продовжували порушуватись з боку представників влади. Тому партійна діяльність Проханова мала за мету закріпити наданий статус свободи слова та віросповідання. Таким чином, не дивлячись на складні політичні умови в Росії на початку ХХ століття, Проханов втілював свої соціально-політичні ідеї в практичне життя російського народу задля духовного відродження окремо кожної людини та оновлення релігійного життя. Участь Проханова у заснуванні політичної партії «Союз правди, свободи і миролюбності» сприяла налагодженню нових контактів та отриманню політичного досвіду. Згодом, одноосібне створення християнсько-демократичної партії «Воскресіння» дозволило Проханову приймати участь у виборах та отримати високий результат. Однак зміна політичної ситуації в країні сприяла недовготривалому існуванню даної партії. Тим не менш, досвід створення політичних партій, активна участь в громадсько-політичному житті держави, рішучість дій та твердість в євангельській позиції сприяли вирішенню багатьох релігійних питань євангельських християн.

2.2. Запитання до дисертантки Марюхно Н.М. та відповіді на них.

Д.філос.н., проф. Бондаренко В.Д.: Якими були джерела євангельського руху?

Марюхно Н.М.: Дякую за запитання. Насамперед слід зазначити, що євангелічний рух не був нав'язаний із-зовні, як це намагалася представити влада й, щоб зупинити його вдавалась до репресій по відношенню до його лідерів. Зокрема, були вислані з Росії проповідник лорд Редсток, а згодом і Пашков, який намагався продовжувати його справу. Значною мірою до ситуації духовного пробудження мас призвела сама офіційна державна Православна церква, яка не відповідала на виклики часу й замість задовольняти духовні потреби народу, покірливо прислуговувала світській владі. Це призводило до падіння авторитету церкви, поширення різних сект, на що вказує Проханов у своїй праці «В котлі Росії». Євангельський рух на чолі з Прохановим ставив перед собою конкретні завдання, виконання яких мало би забезпечити духовну реформу російської церкви. Передусім це проповідь Євангелія, Біблейська просвіта тощо. Радянська влада спочатку толерантно ставилася до руху євангельських християн, однак, коли стало зрозумілим, що він набирає усе більшої потуги, застосувала жорсткі каральні методи, через що Проханову довелося у 1928 р. емігрувати за кордон, через що по суті згорнулася й діяльність Всеросійського Союзу Євангельських Християн. Але 1944 року ідеї Проханова втілювалися у моделі Союзу євангельських християн-баптистів.

Д.філос.н., проф. Чорноморець Ю.П.: Як відбувалося формування духовної ідентичності Проханова?

Марюхно Н.М.: Дякую за запитання. Духовне формування Проханова відбувалось з самого дитинства, яке в подальшому вплинуло на визначення його життєвих цінностей та формування богословських позицій. Одним із суттєвих факторів було те, що Проханов зростав у родині віруючих молокан, які своїм християнським прикладом життя та служіння Господу дали змогу юному Проханову зрозуміти істинність Слова Божого. Також ми з'ясували, що за великим служителем на ниві Божій стояла тендітна постать матері Івана Степановича, яка своїм прикладом духовного та молитовного життя стала благословенням для своєї родини. Серед значимих факторів також слід виділити період навчання в школі, що характеризувався сумлінним виконанням всіх завдань та сприяв захопленню поезією та вивченню робіт відомих письменників. Таке захоплення дозволило Проханову помітити красу рідного краю та почати розвивати власні здібності у написанні віршів, які в подальшому допоможуть йому писати духовні пісні, проповіді, статті, книги та інше.

Отже, сукупність різних факторів та життєвих подій сформували чітке розуміння Прохановим свого життєвого призначення, а істинна віра в Господа визначила основну ціль його життя, що полягала у духовній Реформації шляхом проповіді Євангелія задля духовного відродження російського народу.

Д.філос.н., доц. Мокієнко М.М.: Все-таки чому Проханов зайнявся політикою і створив соціально-політичну теологію?

Марюхно Н.М.: Дякую за запитання. Виконуючи обов'язки президента Всеросійського Союзу Євангельських Християн Проханов змушений був

вирішувати чимало питань політико-правового характеру. Це пов'язано було насамперед з тим, що влада і Православна церква намагалися всіляко стримувати поширення євангелічного руху в Росії, що було неважко робити, зважаючи на відсутність законодавства, яке б гарантувало релігійну свободу в країні та низький рівень правосвідомості населення. Відтак, не маючи спеціальної юридичної освіти, він самотужки опановував законодавство Росії, підготував збірку законодавчих актів «Віра і Закон», яка користувалася попитом не лише серед євангельських християн, але й державних чиновників, звертався до владних структур з клопотаннями про необхідні зміни в законодавстві, які б регулювали відносини віруючих з державними структурами, зокрема в такій непростій для них справі, як відношення до військової служби.

Не маючи політичних амбіцій, лідер євангельських християн проявляв ініціативу створення політичних партій християнського толку, й найбільш відомим його політичним проектом було створення християнсько-демократичної партії «Воскресіння». Можна зрозуміти чому Проханов в автобіографічній праці «В котлі Росії» не згадав про цю партію й взагалі відхрещувався від того, що займався політикою до вимушеної еміграції, адже політика для нього не була самоціллю, а підкорена головній меті його життя – Євангелічному пробудженню Росії. Крім того, як ревний євангельський християнин він не міг сприйняти таку політику, яка нехтує моральними принципами і заповідями Христа. Тому попри його заперечення своєї причетності до політики є всі підстави стверджувати, що поруч із правозахисною та правотворчою діяльністю, він залишив вагомий слід також і в політичній сфері.

Хоча сам лідер євангельського руху зазначав, що його думки були направлені не на політику, а виключно на вирішення релігійних проблем, на ділі було не так. Євангеліє повинно було стати найкращими духовними ліками від усіх видів духовних хвороб. Передбачалось, що дієвим засобом в лікуванні людей всіх політичних переконань стане саме віра в Ісуса Христа. Хоч Проханов публічно і не визнавав своєї прямої участі в політиці, його громадська – політична діяльність була наповнена участю у різних заходах, що передбачала просування християнських цінностей в різні сфери життя російського народу на євангелічних засадах. Не дивлячись на складні політичні умови в Росії на початку ХХ століття, Проханов втілював свої соціально-політичні ідеї в практичне життя російського народу задля духовного відродження окремо кожної людини та оновлення релігійного життя у цілому. Участь Проханова у заснуванні політичної партії «Союз правди, свободи і миролюбності» принесла свої плоди у плані налагодження нових контактів з впливовим чиновниками та отриманню політичного досвіду. Згодом, одноосібне створення християнсько-демократичної партії «Воскресіння» дозволило Проханову приймати участь у виборах та отримати високий результат. Однак зміна політичної ситуації в країні не сприяла довготривалому існуванню даної партії. Політична діяльність Проханова як учасника і організатора політичних партій засвідчує, що принципово він не був проти політики, коли вона спиралася на Євангельські принципи. Однак рішуче не сприймав «політики без Христа». Таким чином, досвід, отриманий Прохановим при створенні політичних партій, його активна участь в громадсько-політичному

житті держави, рішучість дій та твердість і послідовність у відстоюванні євангельської позиції сприяли вирішенню багатьох питань релігійного життя євангельських християн. Невід’ємною стороною його політичної діяльності є діяльність правозахисна і правотворча. В центрі його уваги з цієї точки зору було розуміння того, що Росії потрібне нове законодавство, яке б відокремлювало Церкву від держави й гарантувало релігійну свободу. Це давало можливість розкрячати офіційну церкву й привести до духовної свободи увесь православний народ. Відтак, з правової точки зору його погляди близькі до тих, які висловлював Б.Кістяківський про правову державу. Ідеалом держави для Проханова є такий, коли держава дотримується принципів християнської моралі та поважає закон. Зрештою це принципи європейської християнської держава, яка призводить до солідарності усі спільності суспільства на основі християнської моралі та сили права (не «права сили» поліцейська держав). Він був проти сваволі поліцейської держави у відносинах з релігійними організаціями й прагнув до того, щоб в правовій християнській державі діяв принцип пріоритету закону. Проханов добре розумів, що Росія потребує не лише духовної реформи, але й реформи її правового забезпечення, а тому в його діяльності у галузі права чітко виокремлюються два її напрямки – правозахисна та правотворча.

Важливо, що Проханов шукав цілісної альтернативи тогочасній соціально-політичній реальності, але виступав проти соціальних експериментів, які б вели до приниження людської особистості. На відміну від гуманістичного світогляду, згідно з яким зіпсованість людських душ зумовлена негативним впливом на свідомість людей життєвих реалій експлуататорського суспільства, християнська антропологія джерело порочності вбачає у самій природі людини, тобто гріхопадінні перших людей. З цієї розбіжності випливають й різні їхні стратегії виправлення людини. Соціалісти марксистського толку переконували своїх прихильників у тому, що достатньо раз і назавжди радикальною соціалістичною революцією знищити основи буржуазного суспільства, головною серед яких є приватна власність, як джерело усіх «виразок капіталістичного ладу» й тоді, людина сама собою повернеться до первозданної чистоти – бажання жити і творити на основі вищих моральних принципів добра, справедливості і свободи. Однак Проханов так само як і представники марбузької школи неокантіанства не обіцяє «швидкого раю на землі», адже розуміє, що не у приватній власності як такий слід шукати корінь соціального зла, і тому висуває на противагу соціалістичній революції свій проект революції духовної. І це були не лише слова, – усе його практичне богослов’я, проповідницька, видавничо-просвітницька діяльність були спрямовані на перетворення людини шляхом євангелізації, духовного її пробудження. І його глибоке розуміння того, що Росії потрібна не стільки соціалістична революція, скільки «хороша духовна революція», яке він висловив у бесіді з П.Мілюковим, зустрівшись з ним під час поїздки до США, є свідченням того, що його «соціальне Євангеліє» в принципових позиціях співпадає з ідеалами «етичного соціалізму» неокантіанців. Неважко помітити, що погляди Проханова на проблему зв’язку теорії соціалізму з етикою як практичною філософією повністю збігалися з марбуржцями, які не заперечували ідеали соціалізму, але ставили їх у пряму залежність від проблеми духовно-морального

піднесення людини. На цих засадах Проханов розробив індивідуальну та колективну етику праці, що відіграло важливу роль в утвердженні авторитету протестантів в ХХ столітті.

Головуючий: Чи є ще запитання до здобувача? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий керівник – д. філос. н., професор кафедри богослов'я та релігієзнавства НПУ імені М.П.Драгоманова професор Остащук І.Б. відзначив, що Формування модерного протестантського вчення про соціальні та політичні проблеми, яке надавало б українським протестантам приклад аж до сьогодні, стало заслугою Івана Проханова. Останній також виявився тим богословом, що окреслив принципи єднання класичного баптизму та євангельського руху, заснованого Г.Редстоком на основі ідей та практик британського руху святості. Окремі вітчизняні богослови настільки вважають богослов'я та практичну діяльність Проханова самоочевидно природними для євангельських християн і баптистів, що бачать у ній вираз ДНК українського та російського протестантизму. Але дисертація переконливо доводить, що багато ідей Проханова були результатом його пророчого служіння, яке було діалектичною відповіддю на конкретні виклики контексту. І в реальності відповіді могли б бути зовсім інакшими, якби не місійна та пророча спрямованість ідей Проханова від найбільш реалістичних до найбільш утопічних. Дисертантка доводить, що погляди Проханова змінювалися, він переживав коливання в переконаннях, зазнавав невдач. Але певне ядро його переконань були незмінними, а ціла низка богословських ідей та принципів пережили випробування часом і стали тим богослов'ям, що народилося з горнила досвіду або хоча б було підтверджене досвідом. Часто ті ідеї Проханова, які не були сприйняті при першій їх презентації в історії, потім набували статусу цілком очевидних принципів і приймалися українськими та російськими протестантами як самоочевидні елементи «здорового біблійного вчення». В дійсності спочатку всі ці елементи були плодом

герменевтики, а то і пророчого бачення, і лише потім ставали самоочевидними. Такою є доля релігійних геніїв: коли вони висувають ідеї та принципи – їх критикують. А коли ці ідеї та принципи приймаються всіма, вже забувається, наскільки це були дискусійні та неприйнятні для загалу тези.

Сьогодні українське богослов'я в нових умовах постмодерну має власного колективного Проханова в обличчі молодого покоління богословів. Пропоновані ними ідеї та принципи викликають великі дискусії, ставляться під сумнів, а потім із плином часу приймаються як самоочевидні.

Досвід Проханова і молодого покоління українських богословів особливо повчальний у формуванні теорій та практик щодо ефективної діяльності церков у суспільстві, в соціально-політичній сфері. Проханов цікавий тим, що визнає звичайні для вітчизняних протестантів критичні оцінки політики як справи занадто земної та брудної, але при цьому знаходить аргументи на користь того, що протестанти мають займатися політикою, докорінно її змінюючи у світлі вищих цінностей. Дотримання категоричних етичних вимог при здійсненні політики значно утруднює політичну діяльність, оскільки вимагає від протестантів не йти на компроміси щодо головного, суттєвого у їх діяльності. Сам Проханов завжди залишався прикладом пошуку нових можливих форм політичної та правозахисної активності у контекстах, що динамічно змінювалися. Поступки політичним умовам завжди стосувалися лише зовнішніх форм для вияву незмінної основи – цінностей та принципів. Очевидно, що необхідно визнати аналогічність позиції Проханова та ідей сучасного покоління протестантських богословів, що значно легітимізує останні в середовищі церков ЄХБ. Важливо акцентувати, що дисертація Наталії Марюхно показує: важливими для легітимізації є не лише теоретичні аргументи і практичний досвід, а і наративи та концепти, які використовуються в дискурсі соціально-політичної теології Проханова і сучасних баптистів.

Аналізуючи основні здобутки наукового дослідження, маємо всі підстави стверджувати, що виконана дисертація є важливим внеском у богословську науку.

Висновки дисертації цілком відображають отримані результати дослідження. Параметри актуальності, новизни, методології тощо, окреслені у вступі, є витриманими, що є переконливим свідченням обґрунтованості загальної концепції дисертаційної праці. Авторська точка зору всебічно аргументована, що відображено у висновках кожного розділу та роботи в цілому. Відповідність результатів роботи спеціальності 041 Богослов'я підтверджена репрезентативністю матеріалу, доцільною методологією та розробленою методикою для його опрацювання. Теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження Наталії Марюхно апробовано в достатній кількості публікацій. Дисертація **Марюхно Наталії Миколаївни «Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова»** є завершеною науковою працею, що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167» і може бути подана для проведення процедури рецензування у відповідному структурному підрозділі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і для подальшого захисту.

Доктор філософських наук, доц. Мокієнко М.М. відзначив, що дослідження є прикладом старанної богословської роботи, яка ставить конкретні цілі та досягає їх у результаті роботи з текстами і фактами. Проханов був центральною фігурою для великого релігійного руху, його вплив відчувається у багатьох рисах вітчизняного протестантизму до сьогодні. Вивчення його теології та адекватна герменевтика його творчої спадщини є актуальними завданнями для історико-теологічної думки. Зроблені у дисертації кроки є важливими для всього українського богословського дискурсу, а написаний текст ще буде обговорюватися власне у релігійному середовищі, а не лише у вузькому колі богословів-спеціалістів. У цілому дисертація гідна бути рекомендованою до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Доктор філософських наук, професор Чорноморець Ю.П. наголосив, що у дисертації запропоновано певну герменевтику і екзегетику богословських текстів Проханова на фоні відтворення всього перебігу творчого життя та аналізу особливостей релігійного життєвіття цього видатного релігійного діяча. Дисертація є результатом багаторічної праці та має всі необхідні позитивні якості. Для традиції ЄХБ він став свого роду Мойсеєм, його ідеями керувалися за часів радянського підневільного стану. Ці ідеї розширювали горизонт особистої та колективної відповідальності протестантів, вели до появи різноманітних форм місійної діяльності та соціальної активності, які виявилися ефективними навіть при відсутності зовнішньої свободи релігії. В цілому дисертація є самостійним комплексним дослідженням, яке можемо рекомендувати до захисту.

Кандидат філософських наук, доцент Корнійчук Ю.В. виступила з позитивним відгуком про дисертаційну роботу. Дисертація може бути розвинута і далі, мати практичні втілення запропонованих ідей. Аналогія між відповіддю Проханова на виклики доби модерну і відповідями богословів сьогодення на постмодерні виклики є плідною, і стає принципом для плідної екзегетики. Новизна має не лише теоретичне, а й велике практичне значення, оскільки

отримані результати значимі для сьогоднішніх дискусій. Отже, дисертаційне дослідження може бути рекомендованим до захисту.

Кандидат філософських наук, доцент Котлярова Т.О. виступила з позитивним відгуком про дисертаційну роботу. Серед усіх особливостей дисертації відмітимо її діалогічність з православ'ям. По-перше, детально проаналізовано рефлексії Проханова над православ'ям та його історичними трансформаціями. Це дозволяє краще зрозуміти тогочасні відносини протестантів та православного обновленського руху. По-друге, досвід розвитку соціально-політичної теології свободи в умовах, коли, здавалося б на свободу особливих надій немає, є повчальним для сучасних релігійних діячів взагалі та православних богословів зокрема. Отже, дисертаційне дослідження може бути рекомендованим до захисту.

Доктор філософських наук, доцент Санніков С.В. та доктор філософських наук Соловій Р.П. виступили із висновком рецензентів.

ВИСНОВОК

рецензентів

доктора філософських наук Саннікова Сергія Вікторовича,

доктора філософських наук Соловія Романа Павловича

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації

Марюхно Наталії Миколаївни «Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова»,

поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії

за спеціальністю 041 богослов'я

(09.00.14 – богослов'я)

Дисертація присвячена виявленню та критичному аналізу соціально-політичному аспекту богословських ідей Івана Проханова.

У дисертації вперше у вітчизняному богослов'ї реконструйовано цілісну систему соціально-політичного богослов'я Івана Проханова. Виявлені особливості соціально-політичного богослов'я Івана Проханова, яке стало першою теорією модернізації. Це богослов'я може бути застосованим до нових умов постмодернізму, що вимагають цілісної трансформації соціально-політичної активності українських протестантів. Проаналізовані основні принципи соціально-політичної теології Івана Проханова, встановлено їх відповідність біблійному світогляду, їх ефективність, у тому числі їх практичну значимість для сьогоднішньої місійної роботи в умовах постхристиянського світу як загального контексту. Виявлено, що соціально-політична теологія Івана Проханова була органічною частиною його проекту модернізації євангельського руху. Висновки та теоретичні положення, отримані в результаті дослідницької роботи, сприяють більш глибокому розумінню процесів, які відбуваються в українському євангельському русі та у його взаємодії із суспільством протягом історичних періодів модернізації та постмодернізації.

Актуальність дослідження. Український протестантизм на сьогодні перебуває у пошуку шляхів для оновлення власної ідентичності, намагається

віднайти ефективні моделі місіонерської діяльності в умовах світоглядних викликів доби постмодерну, створити відповідні біблійному світогляду моделі відносин із державою і суспільством. За цих умов українське протестантське богослов'я звертає увагу на досвід основоположників традиції, яка близько 150 років була спільною для України та Росії. Серед цих основоположників особливе місце належить Іванові Проханову. Він не лише запропонував особливу ідентичність, яка була найбільш вдалою в історії українського і російського протестантизму, починаючи з 1930-х років, але й за десятиліття власного служіння створив моделі соціально-політичної активності протестантів, обґрунтування критики православ'я, парадигми місійної та соціальної діяльності. Критичний аналіз та наукове осмислення соціально-політичних богословських ідей Івана Проханова може бути джерелом оновлення теорій і практичної діяльності українського протестантизму.

Іван Проханов походив із середовища домодерної культури молокан, був одним із представників руху за модернізацію вітчизняного протестантизму в дусі ідеалів англійського руху святості, мав світогляд, що у більшості елементів схожий із світоглядом сучасних українських протестантів. При цьому Іван Проханов сміливо створював проекти розширення діяльності протестантських громад щодо преображення всього суспільства – від місцевих громад до цілого людства. Окремі його ідеї випередили соціальне вчення папи Івана ХХІІІ та інших теоретиків цілісного гуманізму, трансформації розвитку цілого людства, побудови соціуму любові. Також в умовах нових штучних обмежень щодо релігії може бути використаним досвід Івана Проханова із розбудови протестантських спільнот. Особливо можуть бути корисними теорії побудови альтернативних соціальних зв'язків та соціально-економічних спільнот в умовах агресивного щодо релігії суспільства.

Наукова новизна. Досліджено, що основоположні протестантські принципи мирського шляху спасіння, глибокий внутрішній особистий досвід навернення у листопаді 1886 року та радикальне рішення стати відданим трудівником проголошення Євангелії – за взірцем апостола Павла, усвідомлення необхідності активної громадської та соціально-політичної позиції привели Івана Степановича Проханова до ідеї духовної реформації Православної Церкви, яка в умовах імперської самодержавності потрапила у залежність від світської влади й припинила належним чином виконувати свою християнську місію. Доведено, що цю ідею Іван Проханов сприймав у комплексному богословсько-філософському розумінні євангельської проповіді, громадсько-соціальної та політико-правової діяльності, метою чого було охоплення усіх аспектів життя як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Істотні наукові результати, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист та конкретизуються у таких положеннях:

Вперше:

-було проведено богословсько-релігієзнавчий аналіз творчої спадщини Івана Проханова на предмет виокремлення в ній соціально-політичних ідей, що свідчить про виразно практичну спрямованість його богослов'я та доведено можливість актуалізації цих ідей у контексті початку ХХІ століття;

-виявлено специфіку тлумачення Іваном Прохановим євангельського руху як народної Реформації, яка має стихійний характер, а не насаджується західними проповідниками;

-проаналізовано історію духовного формування Івана Проханова, яка засвідчує, що він, як ревний віруючий-протестант, громадський і релігійний діяч був «продуктом своєї епохи», яка характеризувалася бурхливими подіями в усіх сферах життєдіяльності суспільства й очікуваннями на великі його трансформації. Водночас, не можна недооцінювати при цьому і його родинне релігійне виховання в традиціях молоканської общини, а також цілеспрямоване самотворення своєї власної особистості, що призвело до досвіду особистого навернення у листопаді 1886 року й визначило сенс і мету його життя;

-доведено, що, за І. Прохановим, Словом Божим мають бути освячені усі сфери життєдіяльності людини й, відтак, політична сфера не повинна ігнорувати християнські моральні заповіді та принципи. Християни мають відсторонюватися не від політики загалом, а від такого її розуміння, коли політику ставлять «по той бік» християнських моральних принципів і норм. Отже, втілював свої соціально-політичні ідеї в практичне життя народу задля духовного відродження окремо кожної людини та оновлення духовно-релігійного життя у цілому;

-виявлено, що правотворча діяльність І. Проханова, в центрі якої була вимога запровадити в законодавство правові норми, які б гарантували в країні свободу совісті й відокремлення церкви від держави, відповідають ідеї правової держави, яку обстоював український філософ права неокантіанець Б.О. Кістяківський. І. Проханов рішуче виступав проти сваволі поліцейської держави у відносинах із релігійними організаціями й прагнув до того, щоб у правовій християнській державі діяв принцип пріоритетності закону, який повинен виражати вищі цінності правової держави й гідності особистості;

-доведено, що І. Проханов критикував цезаропапістську сутність Православної Церкви, яку він називав «Церквою без Євангелія», гостро критикував її за повну підлегливість державі з тим, щоб православна спільнота краще зрозуміла системну релігійну кризу, викликану зрощенням православного духовенства з державними структурами й усвідомила необхідність прагнення до набуття духовної свободи на основі євангелічного пробудження; критикуючи опір оновленню внутрішнього церковного життя, стверджував, що правовою передумовою реформування Православної Церкви на основі християнських євангельських цінностей має стати закон про відокремлення церкви від держави;

-з'ясовано, що в своїй інтерпретації різноманітних феноменів соціального і політичного буття людини й суспільства І. Проханов чітко і послідовно дотримується принципів та положень християнського антропоцентризму на противагу гуманістичному (атеїстичному) світогляду, прихильники якого вважали, що людина має всі підстави для спасіння у самій собі й тому заперечували необхідність для цього Божої благодаті; звідси походить його переконання у тому, що не політична революція, а духовна реформа релігійно-церковного життя потрібна була у той час;

-розкрито принципову різницю між двома, поширеними в релігійних та політичних колах дореволюційної Росії соціалістичними доктринами, що конкурували між собою, і які, услід за С.М. Булгаковим, можна умовно виразити в антитезі «християнський соціалізм – атеїстичний соціалізм». У цьому контексті доведено, що «соціальна Євангелія» І. Проханова чітко зорієнтована на соціалізм християнського толку, адже, на його переконання, досягнення ідеального соціального життя можливе тільки через любов і добродійність, які проповідує Євангелія, через соціально-етичну реформацію, а не через соціалістичну революцію;

-висвітлено, що попри звинувачення І. Проханова як лідера російського євангельського руху царським урядом та «православними місіонерами», керованими обер-прокурором К. Побєдоносцевим, за його, нібито, підривною діяльністю проти держави та Православної Церкви, він до кінця своїх днів був переконаний у тому, що на Росію очікує винятково визначна роль в історії й вона здивує увесь світ великими справами в духовно-релігійній царині життя, ставши спочатку другою Америкою, а потім і світовим лідером із цілісної соціальної трансформації всього життя народу; однак задля цього Росія повинна прийняти Христа і Його Євангелію як основу життя і відновити первісне апостольське християнство.

Уточнено:

- значення теології Івана Проханова для напрацювання українськими християнами принципів соціальної доктрини, що були б ефективними в умовах суспільства доби постмодерну і суспільного світогляду, визначеного ідеями постмодернізму.

Набуло подальшого розвитку:

-розуміння діалектичної єдності місцевих та універсальних рис ідентичності в українському та російському протестантизмі.

Теоретичне значення дослідження. Висновки і теоретичні твердження, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню богословської спадщини лідера євангельського руху Івана Проханова та її значення для протестантської спільноти сьогодення. Дисертація дозволяє створити моделі місійної та соціальної діяльності, які відповідають як викликам доби постмодерну, так і є адекватними щодо місцевого контексту. Результати теоретичного аналізу та підсумків дослідження можуть бути використані для реалізації нових стратегій розвитку соціального знання з метою гармонізації соціальних взаємовідносин в умовах модерного і постмодерного плюралізму думок.

Практичне значення дослідження. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в теологічних, релігієзнавчих і філософських дослідженнях, а також враховані при подальшому аналізі соціально-політичної діяльності Івана Проханова та євангельського руху в цілому. Результати дослідження можуть бути використані для розробки теоретичних курсів із підготовки релігієзнавців, богословів, філософів, істориків, політологів та багатьох інших фахівців. Основні ідеї та висновки дисертації будуть важливими у викладацькій діяльності при підготовці лекцій, підручників і посібників із таких

дисциплін як «Релігієзнавство», «Богослов'я», «Філософія», «Історія церкви», «Соціальні вчення християнських церков».

Обґрунтованість і достовірність основних положень і висновків дисертації забезпечено критичним аналізом достатньої кількості використаних джерел, коректним застосуванням методів і прийомів аналізу, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг фактичного матеріалу.

Результати дослідження повною мірою відображені у 8 публікаціях, у тому числі: 2 статті в іноземних періодичних наукових виданнях; 4 – у фахових виданнях України; 2 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Дисертація **Марюхно Наталії Миколаївни «Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова»** є цілісним завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуючий на засіданні кафедри д. філос. н., проф. Бондаренко В.Д. підсумував, що обидва рецензенти та виступаючі члени кафедри були одностайні в позитивній оцінці дисертаційного дослідження Марюхно Н.М., її відповідності “Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167.

4. УХВАЛИЛИ: Наукову доповідь Марюхно Н.М., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи **Марюхно Наталії Миколаївни** на тему: «**Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова**». Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол протокол № 4 від 01 грудня 2017 року). Дисертація є частиною фундаментального наукового дослідження «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні», виконання якого здійснювалося у 2017–2019 рр. за рахунок видатків Фонду Державного Бюджету України. Номер державної реєстрації: U 0117U004903.

4.1. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що український протестантизм на сьогодні перебуває у пошуку шляхів для оновлення власної ідентичності, намагається віднайти ефективні моделі місіонерської діяльності в умовах світоглядних викликів доби постмодерну, створити відповідні біблійному світогляду моделі відносин із державою і суспільством. За цих умов українське протестантське богослов'я звертає увагу на досвід основоположників традиції, яка близько 150 років була спільною для України та Росії. Серед цих основоположників особливе місце належить Іванові Проханову. Він не лише запропонував особливу ідентичність, яка була найбільш вдалою в історії

українського і російського протестантизму, починаючи з 1930-х років, але й за десятиліття власного служіння створив моделі соціально-політичної активності протестантів, обґрунтування критики православ'я, парадигми місії та соціальної діяльності. Критичний аналіз та наукове осмислення соціально-політичних богословських ідей Івана Проханова може бути джерелом оновлення теорій і практичної діяльності українського протестантизму. Іван Проханов походив із середовища домодерної культури молокан, був одним із представників руху за модернізацію вітчизняного протестантизму в дусі ідеалів англійського руху святості, мав світогляд, що у більшості елементів схожий із світоглядом сучасних українських протестантів. При цьому Іван Проханов сміливо створював проекти розширення діяльності протестантських громад щодо преображення всього суспільства – від місцевих громад до цілого людства. Окремі його ідеї випередили соціальне вчення папи Івана XXIII та інших теоретиків цілісного гуманізму, трансформації розвитку цілого людства, побудови соціуму любові. Також в умовах нових штучних обмежень щодо релігії може бути використаним досвід Івана Проханова із розбудови протестантських спільнот. Особливо можуть бути корисними теорії побудови альтернативних соціальних зв'язків та соціально-економічних спільнот в умовах агресивного щодо релігії суспільства.

4.2. Предметом дослідження є соціально-політичний аспект богословської спадщини Івана Проханова.

Наукова новизна. Досліджено, що основоположні протестантські принципи мирського шляху спасіння, глибокий внутрішній особистий досвід навернення у листопаді 1886 року та радикальне рішення стати відданим трудівником проголошення Євангелії – за взірцем апостола Павла, усвідомлення необхідності активної громадської та соціально-політичної позиції привели Івана Степановича Проханова до ідеї духовної реформації Православної Церкви, яка в умовах імперської самодержавності потрапила у залежність від світської влади й припинила належним чином виконувати свою християнську місію. Доведено, що цю ідею Іван Проханов сприймав у комплексному богословсько-філософському розумінні євангельської проповіді, громадсько-соціальної та політико-правової діяльності, метою чого було охоплення усіх аспектів життя як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Істотні наукові результати, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист та конкретизуються у таких положеннях:

Вперше:

-було проведено богословсько-релігієзнавчий аналіз творчої спадщини Івана Проханова на предмет виокремлення в ній соціально-політичних ідей, що свідчить про виразно практичну спрямованість його богослов'я та доведено можливість актуалізації цих ідей у контексті початку XXI століття;

-виявлено специфіку тлумачення Іваном Прохановим євангельського руху як народної Реформації, яка має стихійний характер, а не насаджується західними проповідниками;

-проаналізовано історію духовного формування Івана Проханова, яка засвідчує, що він, як ревний віруючий-протестант, громадський і релігійний діяч

був «продуктом своєї епохи», яка характеризувалася бурхливими подіями в усіх сферах життєдіяльності суспільства й очікуваннями на великі його трансформації. Водночас, не можна недооцінювати при цьому і його родинне релігійне виховання в традиціях молоканської общини, а також цілеспрямоване самотворення своєї власної особистості, що призвело до досвіду особистого навернення у листопаді 1886 року й визначило сенс і мету його життя;

-доведено, що, за І. Прохановим, Словом Божим мають бути освячені усі сфери життєдіяльності людини й, відтак, політична сфера не повинна ігнорувати християнські моральні заповіді та принципи. Християни мають відсторонюватися не від політики загалом, а від такого її розуміння, коли політику ставлять «по той бік» християнських моральних принципів і норм. Отже, втілював свої соціально-політичні ідеї в практичне життя народу задля духовного відродження окремо кожної людини та оновлення духовно-релігійного життя у цілому;

-виявлено, що правотворча діяльність І. Проханова, в центрі якої була вимога запровадити в законодавство правові норми, які б гарантували в країні свободу совісті й відокремлення церкви від держави, відповідають ідеї правової держави, яку обстоював український філософ права неокантіанець Б.О. Кістяківський. І. Проханов рішуче виступав проти сваволі поліцейської держави у відносинах із релігійними організаціями й прагнув до того, щоб у правовій християнській державі діяв принцип пріоритетності закону, який повинен виражати вищі цінності правової держави й гідності особистості;

-доведено, що І. Проханов критикував цезаропапійську сутність Православної Церкви, яку він називав «Церквою без Євангелія», гостро критикував її за повну підлегливість державі з тим, щоб православна спільнота краще зрозуміла системну релігійну кризу, викликану зрощенням православного духовенства з державними структурами й усвідомила необхідність прагнення до набуття духовної свободи на основі євангелічного пробудження; критикуючи опір оновленню внутрішнього церковного життя, стверджував, що правовою передумовою реформування Православної Церкви на основі християнських євангельських цінностей має стати закон про відокремлення церкви від держави;

-з'ясовано, що в своїй інтерпретації різноманітних феноменів соціального і політичного буття людини й суспільства І. Проханов чітко і послідовно дотримується принципів та положень християнського антропоцентризму на протипагу гуманістичному (атеїстичному) світогляду, прихильники якого вважали, що людина має всі підстави для спасіння у самій собі й тому заперечували необхідність для цього Божої благодаті; звідси походить його переконання у тому, що не політична революція, а духовна реформа релігійно-церковного життя потрібна була у той час;

-розкрито принципову різницю між двома, поширеними в релігійних та політичних колах дореволюційної Росії соціалістичними доктринами, що конкурували між собою, і які, услід за С.М. Булгаковим, можна умовно виразити в антитезі «християнський соціалізм – атеїстичний соціалізм». У цьому контексті доведено, що «соціальна Євангелія» І. Проханова чітко зорієнтована на соціалізм християнського толку, адже, на його переконання, досягнення ідеального

соціального життя можливе тільки через любов і добродійність, які проповідує Євангелія, через соціально-етичну реформацію, а не через соціалістичну революцію;

-висвітлено, що попри звинувачення І. Проханова як лідера російського євангельського руху царським урядом та «православними місіонерами», керованими обер-прокурором К. Победоносцевим, за його, нібито, підривної діяльності проти держави та Православної Церкви, він до кінця своїх днів був переконаний у тому, що на Росію очікує винятково визначна роль в історії й вона здивує увесь світ великими справами в духовно-релігійній царині життя, ставши спочатку другою Америкою, а потім і світовим лідером із цілісної соціальної трансформації всього життя народу; однак задля цього Росія повинна прийняти Христа і Його Євангелію як основу життя і відновити первісне апостольське християнство.

Уточнено:

- значення теології Івана Проханова для напрацювання українськими християнами принципів соціальної доктрини, що були б ефективними в умовах суспільства доби постмодерну і суспільного світогляду, визначеного ідеями постмодернізму.

Набуло подальшого розвитку:

-розуміння діалектичної єдності місцевих та універсальних рис ідентичності в українському та російському протестантизмі.

На захист винесено такі положення:

У дисертації вперше у вітчизняному богослов'ї здійснено реконструкцію соціально-політичної теології Івана Проханова та показано її потенціал для постмодерного контексту.

Висновки та теоретичні положення, отримані в результаті дослідницької роботи, сприяють більш глибокому розумінню процесів, які відбуваються в українському євангельському освітньо-богословському середовищі від кінця ХХ століття.

Теоретичне значення дослідження. Висновки і теоретичні твердження, обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню богословської спадщини лідера євангельського руху Івана Проханова та її значення для протестантської спільноти сьогодення. Дисертація дозволяє створити моделі місійної та соціальної діяльності, які відповідають як викликам доби постмодерну, так і є адекватними щодо місцевого контексту. Результати теоретичного аналізу та підсумків дослідження можуть бути використані для реалізації нових стратегій розвитку соціального знання з метою гармонізації соціальних взаємовідносин в умовах модерного і постмодерного плюралізму думок.

Практичне значення дослідження. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в теологічних, релігієзнавчих і філософських дослідженнях, а також враховані при подальшому аналізі соціально-політичної діяльності Івана Проханова та євангельського руху в цілому. Результати дослідження можуть бути використані для розробки теоретичних курсів із

підготовки релігієзнавців, богословів, філософів, істориків, політологів та багатьох інших фахівців. Основні ідеї та висновки дисертації будуть важливими у викладацькій діяльності при підготовці лекцій, підручників і посібників із таких дисциплін як «Релігієзнавство», «Богослов'я», «Філософія», «Історія церкви», «Соціальні вчення християнських церков».

4.3. Дисертація Марюхно Н.М. є самостійною науковою роботою.

Опубліковані у фахових наукових виданнях праці достатньо повно відображають зміст дисертації.

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у семи публікаціях, у тому числі: дві статті в іноземних періодичних наукових виданнях; чотири – у фахових виданнях України; одна – у виданні, внесеному до міжнародних баз наукового цитування; одна – у збірнику матеріалів наукової конференції.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Марюхно Н. М. Основні богословські аспекти праці Проханова І. С. «Краткое учение о проповеди» / Н. М. Марюхно // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. Видавництво «Гілея», 2018. – Випуск 139 (№ 12) Ч. 2. – С. 38 – 43. ISSN 2076-1554.

2. Марюхно Н. М. Рефлексія ідеї російського месіанізму в програмі нового євангельського життя І. С. Проханова / Н. М. Марюхно // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. Видавництво «Гілея», 2019. – Випуск 144 (№ 5) Ч. 2. – С. 82 - 89. ISSN 2076-1554.

3. Марюхно Н.М. Питання сенсу життя людини та його розуміння Іваном Прохановим // Освітній дискурс : Збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука -технології-інформація”, 2020. – Випуск 24 (6). – С. 110 – 119. ISSN 2522-9699.

4. Марюхно Н.М. Ідей духовної реформації Івана Проханова та потенціал їх застосування в умовах постмодерну' // Освітній дискурс : Збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука -технології-інформація”, 2021. – Випуск 31 (2). – С. 100-109.

5. Марюхно Н.М. Іван Проханов як критик російського православ'я // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2021.– № 1. С. 77-79. ISSN 2310-2896.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

6. Maryukhno N. M. Spiritual formation of Ivan Prokhanov's personality // Virtus: Scientific Journal. Montreal, Canada. December № 49, 2020. P. 77-79. ISSN 2410-4388.

7. Марюхно Н.М. Участь євангельського християнина Івана Проханова у створенні політичних партій духовного спрямування на початку ХХ століття // East European Science Journal. - # 1(65), 2021. part 6. – Warsaw, Poland. – p. 70-74. ISSN 2468-5380.

Публікації в інших наукових виданнях:

8. Марюхно Н.М. Роль І.С. Проханова у російсько-євангельському русі / Збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції «Релігійні процеси в сучасній Україні» : Наукове видання / за ред. М. В. Галіченка. Херсон, 2019. С. 88-104.

9. Марюхно Н. М. Погляд богослова Проханова І. С. на особистість / Збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 14 травня 2020 р.) / ред. колегія: А. М. Яцюк, Н. О. Олейник, В. В. Мойсеєнко та ін. – Херсон: Херсонський державний університет, ФОП Вишемирський В.С., 2020. - С. 224-226.

Слід уважати, що дисертаційна робота Марюхно Н.М. є достатньою мірою апробованою.

Результати дисертації були апробовані на 11 наукових конференціях, серед яких – 5 міжнародних, зокрема: Міжнародна науково-практична конференція «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 13–15 квітня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 18 квітня 2016 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Біблія і Реформація» (Одеса, жовтень 2017 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Реформація: історичний та сучасний контекст» (Херсон, жовтень 2017 р.); методологічний семінар «Біблійне богослов'я: багатовимірні парадигми біблеїстики» (Київ, листопад 2017 р.); VI науково-методологічний семінар «Актуальні проблеми сучасного богослов'я «Сучасні тенденції розвитку літургійного богослов'я» (Київ, лютий 2018 р.); VII науково-методологічний семінар «Еклезіологічні студії та їх вплив на сучасне християнське богослов'я» (Київ, травень 2018 р.); VIII науково-методичний семінар «Актуальні проблеми сучасного богослов'я» (Київ, листопад 2018 р.); II Міжнародна богословська конференція «Церква і публічна сфера: любов у дії» (Львів, 2019 р.); Регіональна науково-практична конференція «Релігійні процеси в сучасній Україні» (Херсон, червень 2019 р.); V Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (Херсон, травень 2020 р.).

4.4. Уважати, що дисертація Марюхно Наталії Миколаївни на тему «Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає постанові “Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії”, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 і може бути подане до розгляду у спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 041 Богослов'я, галузь знань 04 Богослов'я.

Виходячи з наведеного вище, кафедра богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію **Марюхно Наталії Миколаївни** на тему «Соціально-політичний аспект богословських ідей Івана Проханова» (науковий керівник – доктор філософських наук, професор Остащук І.Б.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії зі спеціальності 041 Богослов'я, до розгляду у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

Головуючий на засіданні кафедри
д. філос. н., проф., зав. кафедри
богослов'я та релігієзнавства

В. Д. Бондаренко

Рецензент, доктор філософських наук

С. В. Санніков

Рецензент, доктор філософських наук

Р. П. Соловій